

UPRIZORITEV DRAMSKEGA BESEDILA IN NJENA RECEPCIJA (IVAN CANKAR: *HLAPCI*)

Nina Žavbi Milojević

Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Ljubljana

UDK 792.02:821.163.6–2.09Cankar I."20"

Prispevek obravnava recepcijo slovenskega dramskega besedila v gledališču s stališča gledalca. Na primeru treh različnih uprizoritev *Hlapcev* Ivana Cankarja v tem tisočletju je prikazano, da je uprizoritev samostojno umetniško delo, ki dramsko besedilo aktualizira, ga postavlja v nove kontekste in tako še obogati izkušnjo, ki jo ima z dramskim besedilom bralec – dramsko besedilo v svoji popolnosti zaživi šele na odru.

slovenska dramatika, uprizoritev, gledališče, gledalec, bralec

The article deals with the reception of Slovene dramatic text in theatre from the audience's point of view. Considering three different stagings of *The Bondsmen* by Ivan Cankar in this millennium, it is shown that a staging is an independent work of art that can relate to a topical issue. It puts the dramatic text in new contexts and by doing so enriches the experience of the recipient – the dramatic text really comes fully to life only on stage.

Slovene dramatics, staging, theatre, spectator, reader

Dramatika v gledališču

Recepcija dramatike je v primerjavi z epiko in liriko dvoplastna. »Če bralec bere dramatikovo besedilo, gledalec gleda uprizoritev, katere sestavni del je dramsko besedilo, a prebrano skozi oči režiserja in igralcev ter aktualizirano glede na pričakovanja in navade gledalca« (Pezdirc Bartol 2010: 132). Vsaka uprizoritev istega dramskega besedila besedilo na novo razume in gledalcem predstavi novo interpretacijo. Na odru se prepletata vidna (gibanje igralcev, scenografija, lučno oblikovanje, mizanscena, kostumi ipd.) in slušna (govor igralcev, glasba ipd.) komponenta, rezultat njunega prepleta pa je povsem novo estetsko doživetje, ki mu je izpostavljen gledalec, poleg tega pa »ves čas sledi tudi dogajanju v avditoriju« (prav tam: 133). »Dramska besedila živijo dvojno življenje: na eni strani pripadajo literaturi in se pustijo bralcem oživljati z branjem [...], na drugi strani so del uprizoritvenih umetnosti, kjer pred publiko oživijo v čutno dojemljivi obliki« (Podbevšek 2012: 249).

Prispevek se ukvarja z uprizoritvami slovenskega kanonskega dramskega besedila. Želi pokazati na njihovo različnost in s tem primernost za večkratno uprizorjanje ter na njihovo zanimivost za gledalca. Kljub temu da je vsakokratno branje istega literarnega dela tudi vedno nova interpretacija, vsaka nova uprizoritev ponuja dodatno komponento, saj poleg jezikovnih znakov uporabi še nejezikovne (scena, kostumi,

gib, glasba, luč ipd.). Nova režijska obdelava besedila pa seže onkraj domišljije vsakega posameznega gledalca. Različne uprizoritve gledalca popeljejo v nove svetove, ki jih še ni predvidel, saj gre za recepcijo, ki je drugačna od branja. »Za sam akt recepcije je odločilnega pomena, da je bralec vedno sam, zato so njegove reakcije individualne, medtem ko je gledalec del kolektivnega občestva, ki večinoma reagira kot skupina« (Pezdirc Bartol 2010: 133). Tako je recepcija gledalca odvisna od njega samega, od režijskega posega oziroma od uprizoritvenega besedila, ki se lahko zelo razlikuje od dramskega, ter od publike, ki je različna na vsaki posamezni uprizoritvi.

Za primer zanimivega odnosa do dramske predloge sem – iz več razlogov – izbrala uprizoritve Cankarjevih *Hlapcev*. Prvi razlog je moja raziskovalna usmeritev – s *Hlapci* se namreč ukvarjam v svoji nastajajoči doktorski disertaciji, in sicer s stališča odrskega govora v uprizoritvah.¹ Drugi razlog je povsem pragmatičen – *Hlapci* so klasično slovensko dramsko besedilo, ki so ga uprizarjali od leta 1919 naprej; do danes je samo v slovenskih profesionalnih gledališčih nastalo približno trideset uprizoritev. Tretji razlog pa je v sami tematiki in večni aktualnosti *Hlapcev*. Zaradi vseh omenjenih razlogov so *Hlapci* zanimivi tako za recepcijo (bralce, gledalce in kritike) kot tudi za znanstveno raziskovanje.

Cilj prispevka je na primeru treh uprizoritev Cankarjevih *Hlapcev* prikazati, da je uprizoritev samostojna umetnost, ki gledalcu vsakič znova ponudi novo in aktualno videnje literarnega besedila, ki se predvsem v sodobnosti lahko zelo razlikuje od literarne predloge. Recepcija uprizorjenega dramskega besedila se razlikuje od branja istega besedila in gledalcu ponudi dodatno estetsko doživetje. Z analizo² skušam prikazati, kako različne interpretacije – predvsem sveže in inovativne, lahko pa tudi klasične – ponuja uprizoritev in s tem dokazati, da so omenjene uprizoritve vedno znova zanimive tako za ustvarjalce (režiserje, igralce, dramaturge ipd.) kot za gledalce. To je vidno tudi v repertoarju SNG Drame Ljubljana za sezono 2013/2014. Od skupno dvanajstih uprizoritev štiri zajemajo iz slovenske literature: Levstikov *Martin Krpan*,³ Cankarjev *Kralj na Betajnovi*,⁴ Šeligova *Svatba*⁵ in uprizoritev po romanu Maje Haderlap *Angel pozabe*.⁶

***Hlapci* v uprizoritvah po letu 2000⁷**

V novem tisočletju so bili Cankarjevi *Hlapci* v slovenskih profesionalnih gledališčih uprizorjeni trikrat – v režiji Sama M. Strelca, Matjaža Bergerja in Mihe Goloba.

1 S stališča odrskega govora se s *Hlapci* na primeru ene uprizoritve ukvarjam v prispevku *Analiza odrskega govora – primer Bergerjeve uprizoritve Hlapcev* (Žavbi Milojevič 2013a).

2 Analiziram razmerje med dramskim in uprizoritvenim besedilom, različnost režijskih pristopov, scenografije, lučnega oblikovanja, kostumografije, odnosa do odrskega govora, glasbe ipd.

3 Fran Levstik: *Martin Krpan*. Režiser: Janez Burger; koproducent: Drama SNG Maribor.

4 Ivan Cankar: *Kralj na Betajnovi*. Režiser: Eduard Miler; koproducent: Drama SNG Maribor.

5 Rudi Šeligo: *Svatba*. Režiser: Jernej Lorenci.

6 Maja Haderlap: *Angel pozabe*. Režiser: Igor Pison.

7 O *Hlapcih* v novem tisočletju sem deloma pisala že v prispevku *Uprizoritev Hlapcev Ivana Cankarja od začetkov do danes* (Žavbi Milojevič 2012), in sicer s stališča gledališke kritike. Delno se na *Hlapce* nanaša tudi prispevek *The classical dramatic text and its value in contemporary theatre* (Žavbi Milojevič 2013b).

Uprizoritve so med seboj popolnoma različne – po razmerju med dramskim in uprizoritvenim besedilom, režijskem konceptu, uporabi glasbe, luči, kostumov, scene in govora. Dva režiserja uporabljata izrazito avtorski pristop k literarni predlogi,⁸ ki je sicer ne spreminjata, jo pa postavljata v konkreten kontekst (gre za popolnoma različni uprizoritvi), eden pa k uprizoritvi pristopi bolj tradicionalno. »Cankar namreč v 20. stoletju nastopa kot neke vrste paradigma, ki manifestira tako konstitucijo in reprodukcijo nacionalnih, literarnih in gledaliških mitov kot njihovo problematizacijo oz. celo dekonstrukcijo« (Lukan 2009: 8). Uprizarjanje Cankarjevih del je »po eni strani razrešeno tradicionalnih bremen, po drugi pa [...] obteženo z novim imperativom: najti v njem tisto, kar ga v vsakem trenutku na novo aktualizira« (prav tam: 28).

Leta 2005 so Cankarjeve *Hlapce* z naslovom *Hlapci.pdf* uprizorili v Drami SNG Maribor.⁹ Gre za uprizoritev, ki je nastala v času demokracije in z njo povezanega razočaranja, »ker se je izkazalo, da tudi demokracija ni to, kar smo si idealistično predstavljali v letih osamosvajanja in prehoda v večstrankarski sistem« (Peršak 2005: 4). »Režiser, dramaturg in scenograf uprizoritve Samo M. Strelec je postavitev *Hlapcev.pdf* [...] umestil neposredno v naš sedanjik, sicer 'z mislijo na dramo Ivana Cankarja', a brez strahospoštovanja do literarnega mita« (Pezdir 2005: 10). Kostumi so prilagojeni sedanjosti. Strelčeva uprizoritev Cankarjevo dramsko besedilo v veliki meri prenavlja. Črtanih je precej replik, Jermanove pa so vse do petega dejanja postavljene v usta ostalih oseb; največkrat namesto njega govori mati, ki v tej uprizoritvi ni več prikazana kot samožrtvujoča ženska, ki jo rani njen nevhvaležni sin, ampak kot tista, ki sinu jemlje njegovo besedo in samostojnost in ki se je sin lahko osvobodi komaj po njeni smrti. Prav tako so se zgodovinske (politične in družbene) okoliščine močno spremenile od nastanka drame pa do nastanka te uprizoritve, ki skuša dramsko besedilo aktualizirati. Zato skuša dramo z različnimi sredstvi – kostumi, izrabo sodobne tehnologije, glasbe, primerov iz sodobne politične in širše družbene situacije – približati sodobnemu gledalcu. Na področju jezika je uprizoritev deloma posegla po posodobljenju, vendar v zelo majhni meri – deloma pri besedju, deloma pri skladnji. Glede na veliko izrabo ostalih sodobnih sredstev (videoprojekcija, sodobni kostumi, predvajanje sodobne glasbe) pa se posodobljenje jezika zdi premalo premišljeno (Lesničar Pučko 2005, Vidali 2005: 1).

Uprizoritev *Hlapci: Komentirana izdaja*¹⁰ v režiji Matjaža Bergerja je izrazito inovativna uprizoritev, ki ves čas izrablja videoprojekcijo – na videoprojekcijsko platno so projicirane fotografije, umetniška dela ipd. –, s katero dogajanje umešča v širši družbeni kontekst (evropski). Glasba podčrtuje atmosfero, ki veje tudi iz govora in igre, vse komponente uprizoritve pa učinkujejo kot celota. Cankarjevo

⁸ Pod avtorskim pristopom razumem režiserjevo razumevanje literarne predloge na nov, aktualiziran način. Tako nastaja več zelo različnih uprizoritev enega literarnega besedila. V nasprotju z avtorskim pristopom razumem tradicionalni pristop oziroma tradicionalno razmerje med dramskim besedilom in uprizoritvijo, po katerem naj bi uprizoritev v celoti sledila dramskemu besedilu, ga ne bi posodabljala, spreminjala, dopisovala ipd.

⁹ *Hlapci.pdf*. Drama SNG Maribor. Sezona 2004/2005. Premiera 13. maj 2005. Režija in scenografija: Samo M. Strelec; kostumografija: Belinda Škarica Matuš; glasba: Mitja Vrhovnik Smrekar; oblikovanje svetlobe: David Orešič; lektura: Janez Bostič.

besedilo je skoraj v celoti uprizorjeno – črtani so le nekateri deli replik in nekatere obrobne osebe, vendar pomen ostaja nespremenjen. Jezik je deloma posodobljen, predvsem v rabi besedja, besednega reda, rabe predlogov ipd. Besedilo uprizoritve poleg dramskega besedila vsebuje še dopisani del, in sicer dele filozofskih besedil (Pascal, de la Boetie, Althusser, Hegel), kar Cankarjevo besedilo »postavlja v tako rekoč univerzalen evropski kontekst« (Lukan 2010: 19), kljub temu pa ohranja temeljno sporočilo. »Cankarju [...] podeli novo vrednost in možnost novega branja, kar je bistveni dosežek uprizoritve« (prav tam). *Hlapci* v režiji Matjaža Bergerja uspešno usklajujejo celotni koncept uprizoritve: v celoto se zlijejo glasba, ki je ves čas podlaga govoru, gib, kostumografija, scenografija in posebno stiliziran govor, ki manj kot v ostalih uprizoritvah temelji na psihološki logiki. Od Strelčeve uprizoritve se Bergerjeva razlikuje predvsem v tem, da Cankarjevo besedilo postavlja v širši kontekst, kaže torej na aktualnost besedila v vsakem okolju in času.

Leta 2011 so *Hlapce* uprizorili v SNG Nova Gorica.¹¹ Urban Vehovar (2011: 29) v gledališkem listu o Jermanu razmišlja kot o človeku, ki je »nesposoben ljubiti kot odrasel moški, hoditi vzravnano, biti avtonomen, svoboden.« Odnos med njim in materjo prikaže kot nezdrav; Jermanova mati ni več ideal, ampak mati, ki proizvede nesamostojnega, podrejenega sina, ki ne zna živeti.¹² O uprizoritvi pišejo številni kritiki, ki največkrat omenjajo, da je neinovativna, da je Cankarjevo besedilo v njej neaktualno, celo dolgočasno. Tako »ob zvestobi besedilu in arhaizirani odrski podobi ne kaže posebnih namer po problemski aktualizaciji« (Pezdir 2011: 15), arhaični jezik in slog na več mestih ni rabljen naravno in »Cankarjevo besedilo [...] zazveni zaprašeno« (Jurca Tadel 2011: 7). Cankarjev jezik ostaja nespremenjen, posodobljeno ni niti besedje, v čemer se ta uprizoritev razlikuje od drugih dveh. Gre za najbolj tradicionalno usmerjeno uprizoritev novega tisočletja, tako v režiji, scenografiji, igri in kostumografiji kot v oblikovanju jezika in govora. Dramsko besedilo je docela enako uprizoritvenemu – nekaj je sicer dramaturških črt, ni pa dopisovanja besedila, ki je značilno za ostali dve uprizoritvi, ni spreminjanja jezikovne zvrstnosti, ni posodabljanja jezika. Tudi besedje in skladnja ostajata taka, kot sta bila v Cankarjevi drami. V primerjavi z drugima dvema ta uprizoritev ne prinese ničesar novega, saj dramsko besedilo interpretira tradicionalistično.

¹⁰ *Hlapci: Komentirana izdaja*. Koprodukcija: Anton Podbevšek Teater in Prešernovo gledališče Kranj. Sezona 2009/2010. Premiera 15. marec 2010. Koncept in režija: Matjaž Berger; kostumografija: Alan Hranitelj; glasba: Peter Penko; scenografija: posvetilo Matjaža Bergerja Marini Abramović in NSK; lektura: Barbara Rogelj; dramaturgija: Nana Milčinski.

¹¹ *Hlapci*. SNG Nova Gorica. Sezona 2011/2012. Premiera 6. oktober 2011. Režija: Miha Golob; dramaturgija: Ana Kržišnik in Krištof Divjak; lektura: Srečko Fišer; scenografija: Petra Veber; kostumografija: Nina Holc; glasba: Vasko Atanasovski; oblikovanje svetlobe: Samo Oblokar.

¹² Ne gre za prvo uprizoritev, ki nakazuje tako interpretacijo. Interpretacije, ki so radikalno posegle v osebne Jermanove stiske in se usmerile stran od družbenega, so se začele po letu 1967, prelomna pa je bila sezona 1980/1981, ko sta *Hlapce* v dveh različnih gledaliških hišah režirala Mile Korun in Dušan Jovanović (Žavbi Milojević 2012: 377, 378).

Zaključek

Hlapci so bili, odkar so bili napisani, v slovenskih profesionalnih gledališčih uprizorjeni že tridesetkrat. Uprizoritve so bile zelo različne in v sodobnem gledališču vse bolj avtorske, saj je gledališka uprizoritev postala samostojna umetniška oblika, ki je vse bolj odstopala od dramskega besedila (Žavbi Milojević 2012: 379). Zato je gledalec z ogledom novih uprizoritev *Hlapce* vsakokrat bral in videl na nov način. V novem tisočletju so bili uprizorjeni trikrat, od tega dvakrat izrazito inovativno.¹³ V obeh primerih je dramska predloga obdržala svoje osnovno sporočilo, ki je bilo v Strelčevi režiji postavljeno v družbeno in politično sodobnost, v Bergerjevi pa v širši evropski kontekst. *Hlapci* v režiji Mihe Goloba niso segali po sodobnih režijskih prijemih, scenografija, kostumografija in preoblikovanje dramskega besedila v uprizoritveno so ostajali v okvirih tradicionalnega. V ostalih dveh uprizoritvah je Cankarjevo besedilo aktualizirano, posodobljeno in relevantno v današnjih okoliščinah.

Naloga režiserja in celotne ustvarjalne ekipe (kar se tiče jezika in govora pa predvsem lektorja) je, da o dramskem besedilu vedno znova premišljujejo ter ga aktualizirajo, kar obogati gledalčevo razumevanje in estetsko doživljanje dobro poznanega kanonskega besedila. Spreminja se odnos do obravnavanega dramskega besedila, prav tako pa način režije, scenografije, kostumografije, lučnega oblikovanja ipd., kar vpliva na vedno bolj raznolike uprizoritve istega dramskega dela. Na v prispevku obravnavanem primeru je prikazano, kako lahko vsaka nova uprizoritev gledalcu literarno besedilo prikaže v popolnoma novi luči in s tem še obogati njegovo estetsko doživetje. Gledalec tako v primerjavi z bralcem pri ogledu uprizoritve dramsko besedilo, ki ga v tem primeru že dobro pozna, doživi z novega zornega kota (npr. *Hlapci* v evropskem kontekstu pri Bergerjevi režiji in *Hlapci* v slovenski sodobnosti pri Strelčevi režiji), s čimer se mu še bolj kot pri vsakem novem branju odprejo nove možnosti interpretiranja in razmišljanja. V nov kontekst gledalca postavijo tudi glasba, scena, kostumi, jezik oziroma govor igralcev, luč ipd. Predvsem pri Strelčevi režiji glasba, kostumi in scenografija gledalca popeljejo v povsem druge svetove, ki bi jih navadno doživljal pri branju in ki so bili prikazani v gledališču pred letom 1967 (Žavbi Milojević 2012: 377–378).¹⁴ V tem smislu je uprizoritev samostojno umetniško delo in dramsko besedilo šele kot uprizorjeno zaživi v vsej svoji popolnosti.

Literatura

BOŽIČ, Rasto, 2010: *Hlapci – Kdo je tu komu gospodar? Dolenjski list*, 18. marec 2010. 15.

CANKAR, Ivan, 1969: *Hlapci*. Zbrano delo, 5. knjiga. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ČIČIGOJ, Katja, 2010: Tudi pečenih pišk se človek prenaje. *Večer*, 23. marec 2010. 4.

Hlapci: Videoposnetek uprizoritve v režiji Mihe Goloba v SNG Nova Gorica. Arhiv SNG Nova Gorica.

¹³ Inovativnost se kaže v razmerju med dramskim besedilom in uprizoritvijo (uprizoritev deloma odstopa od dramskega besedila oziroma ga svobodno in sodobno interpretira, ga premika v sodobni čas, v evropski kontekst), v režijskih postopkih, glasbi, kostumih, sceni, posodabljanju jezika oziroma govora ipd.

¹⁴ Navajam le nekaj primerov: sodobni hlapci so oblečeni v trenirke in kavbojske hlače, uporabljajo mobilni telefon, poslušajo sodobno glasbo; mati je mlada, privlačna ženska, ki kadi; Jerman igra bobne ipd.

- Hlapci, komentirana izdaja*: Videoposnetek uprizoritve v režiji Matjaža Bergerja v koprodukciji Anton Podbevšek Teatra Novo mesto in Prešernovega gledališča Kranj. Arhiv Anton Podbevšek Teatra Novo mesto.
- Hlapci.pdf*: Videoposnetek uprizoritve v režiji Sama M. Strelca v SNG Drami Maribor. Arhiv SNG Drame Maribor.
- HUMAR, Marjeta idr. (ur.), 2007: *Gledališki terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- JURCA TADEL, Vesna, 2010: Uprizoritev Cankarjevih Hlapcev ob stoletnici nastanka. Saj res: kdo je danes hlapec in kdo gospodar? *Pogledi* 1/1. 9.
- JURCA TADEL, Vesna, 2011: Zrcalo drhali? *Pogledi*, 12. oktober 2011. 7.
- LESNIČAR PUČKO, Tina, 2005: Za hlapce rojeni. *Dnevnik*, 17. maj 2005.
- LUKAN, Blaž, 2009: Cankar, naš sodobnik. *Dialogi* 45/5–6. 27–48.
- LUKAN, Blaž, 2010: Hlapci s komentarji. *Delo*, 17. marec 2010. 19.
- MEGLA, Maja, 2010: Matjaž Berger, gledališki režiser. Hlapci zahtevajo določeno radikalnost pri interpretaciji in epistemološki angažma. *Delo*, 15. marec 2010. 8.
- PERNE, Ana, 2010: Hlapci in gospodarji »komentiranega« Cankarja. *Dnevnik*, 18. marec 2010. 15.
- PERŠAK, Tone, 2005: Hlapci.pdf. *Gledališki časopis Drame SNG Maribor* 2004/2005, št. 8. 4–7.
- PEZDIR, Slavko, 2005: Hlapci na svoji zemlji. *Delo*, 17. maj 2005. 10.
- PEZDIR, Slavko, 2011: Hlapci v Peklenskem dvorišču. *Delo*, 8. oktober 2011. 15.
- PEZDIRC BARTOL, Mateja, 2010: *Najdeni pomeni. Empirične raziskave recepcije literarnega dela*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. (Slavistična knjižnica, 15)
- PODBEVŠEK, Katarina, 2006: *Govorna interpretacija literarnih besedil v pedagoški in umetniški praksi*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Slavistična knjižnica, 11)
- PODBEVŠEK, Katarina, 2010: Spreminjanje odrske govorne estetike v slovenskem gledališču 20. stoletja. Barbara Sušec Michieli, Blaž Lukan, Maja Šorli (ur.): *Dinamika sprememb v slovenskem gledališču 20. stoletja*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo in Maska. 197–238.
- PODBEVŠEK, Katarina, 2012: Odrska govorna estetika v slovenskem dramskem gledališču (dva primera). Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Obdobja 31. Slovenska dramatika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 249–256.
- STANKOVIĆ, Dragana, 2010: Cankar po Bergerjevo. *Dnevnik*, 13. marec 2010. 17.
- TOPORIŠIČ, Tomaž, 2004: *Med zapeljevanjem in sumničavostjo: razmerje med tekstem in uprizoritvijo v slovenskem gledališču druge polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Maska.
- VEHOVAR, Urban, 2001: Osebna in družbena bolečina v Cankarjevih Hlapcih. *Gledališki list Slovenskega narodnega gledališča Nova Gorica* 2011/2012, uprizoritev št. 3. 29–35.
- VIDALI, Petra, 2005: Ratzinger namesto Kempčana. *Večer*, 13. maj 2005. 1.
- ŽAVBI MILOJEVIĆ, Nina, 2012: Uprizoritev Hlapcev Ivana Cankarja od začetkov do danes. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Obdobja 31. Slovenska dramatika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 373–380.
- ŽAVBI MILOJEVIĆ, Nina, 2013a: Analiza odrskega govora – primer Bergerjeve uprizoritve Hlapcev (Komentirana izdaja). *Slavistična revija* 61/4. 651–664.
- ŽAVBI MILOJEVIĆ, Nina, 2013b: The classical dramatic text and its value in contemporary theatre. *The Journal of Education Culture and Society* 1. 228–235.